

HemKirker.

TømmerbyBrande,
Virklund.
i
Middelalderen.

Gjort i Januar 1944.
S.P. Petersen.

I Bræsteindberetning af 1661 fra Eneslen Jacob Holm
Ther findes følgende - Sunkt 5.

, I Sognet findes ingen Adelsgaarde, ikke heller findes i Kirken
nogen adelig Begravelse. - Men findes endnu i Sognet ved
Brande og Tømmerby fuldkomne Kirkegaarde af 20maa Hj.
her, som sagens slod i gamle Dage."

Vads Kirkes Mure bestaaer for største Delen af raa Kampe,
men især Vestgården findes en Del Hjørnekvadre og skraakon-
sede Kvadersten, som tydeligt ses er indmurede senere end
Kirken oprindelige Opførelse. Den foranfoede Hængellistni-
velse af H. Marts til Lensmanden paa Silkeborg Slot viser,
hvør disse indmurede Kvadersten er komne fra, nem-
lig fra de øde Kirker i Tømmerby eller Brande, men fra
 hvilken af disse, da er komne fra, kan ikke opgives. For-
skellen af Afstanden fra Vads Kirke til Tømmerby og
Brande Kirke er kun lille, saa det har været omkrentlig
let at befordre Steen derfra til Vads Kirke.

Træs Danmark har en Nolit om, at man har
ment, at Materiale af disse Kirker (Tømmerby og Bran-
de) er blevet benyttet ved Silkeborg Slot". Hvor denne
Menigh er kommen fra, kendes ikke.

Them Kirkes Taarn formenes opbygt i sengotisk Stid.
I Taarnets nederste Del findes en Del Kvaderstens og rund-
buude vindues sten. En gammel Overlevering vel vide,

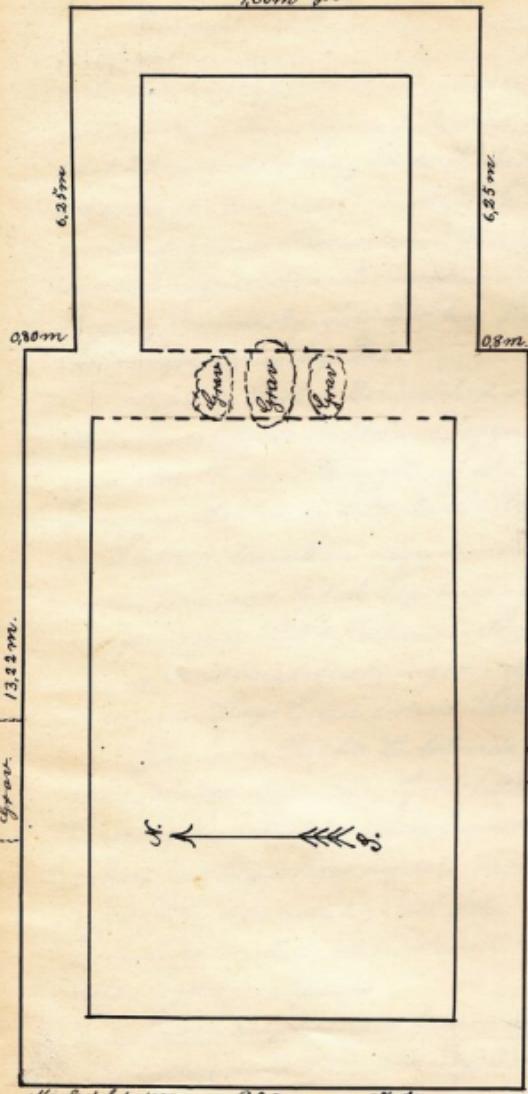
at Stenene til Faarnet er hentede fra Øm Kloster i den
Sid, da Klosteret blev nedbrudt, men Faarnet er sand-
synligvis bygget, før Nedbrydningen af Klosteret begyndte,
og det synes derfor rimeligt, at de nævnte Kvadersten
og Vinduesten er hentede fra en - eller - flere af Thom
Sogns nedlagte Kirker. At Stenene skulde være de, der
har sidset i Thom Kirke, for det oprindelige Vinduesten
blev nedbrudt og de myere store vinduer indrettedes, kan
næppe være tilfældet, da Faarnet sandsynlig er bygget længe
før de my store vinduer blev indsatte. Indtil for faa
Måneder laa iiorrigt de oprindelige Vinduesten - båndels
ved Kirkegaardsdøjet, hvorfra de af Pastor N. Nielsen
førtes til Præstegaardshaven og opmuredes ved Præstegual-
dens daværende Stuehus. Disse Vinduesten har samme
Størrelse, som Vinduestenene i det oprindelige Vindue i
Koret paa Thom Kirkes Nordside. Nogle tilhuggede gamle
Kirkeslør fra en Bue og andre tilhugne Steer findes
nu ved Museets Dyststue i Thom. Det er rimeligt
vis kommet fra Sognets nedlagte Kirker.

Da den nuværende nye Kirke i Brænde blev bygget, nedbrødes de ret store Murrest af den gamle Kirke.
Idennes Vælvende var der ca 2 m. høj Murrest, men
det var kun Dele af den endvendige raa Kampestens-
muur, der stod. Af Murernes ydre Del: Kvaderstene-
ne var kun en tilbage: ca 30 cm bred, 40 cm lang
og Tykken ca 10 cm. - Ved Oprydningen af Tom-

merby Kirkes Ruinstørst i December 1943 fandtes im-
gen af de Kvadersten, hvoraf Kirkenes østre Del
har bestaaet, men des var ca 50x75 m² raa Kampe-
sten i Størrelse 10x ca 40cm. samt en Del hens mulvret
Merkalk.

Det oprindelige Dige af raa Kampestoen omkring Kirkegaarden i
Brande er opbevaret i nedskreden Værbund, hvorefter er opsat paa my-
jaer Syd og Østsiden og dannet magtig Stendiget til den gamle Kir-
kegaard er blevet fredet, skyldes visse Forstillinger hos Befolkning-
sningen. Den kælligere Ejer af Brande Gaard Steffen Pedersens Enke
har fortalt, at hendes Mand omboet ved Aaret 1860 besluttede sig
til at opdyrkke Kirkegaarden, og han spandte sine Heste for Slaven
og begyndte at pløjde der inde, men straks brast Hammelstørene og
da han fik disse reparerede og vilde begyndte Sløjning paa syg, brak
Hammelene. Manden sluttede deraf, at Kirkegaarden ikke maatte
dyrktes, men skulde blive leggende i Fred, og hværen han ellers senere
Ejer af Brande Gaard forsøgte Opdyrkning af Kirkegaardens Jord.
Det synes at foregaaer af Pastor Jacob Holms Indberetning fra 1661.
at Kirkegaarden i Sommerby og Brande paa hans Tid blev brugte
som Begravelsessledes. Uttrykket „feldherrne Kirkegaarde“ by-
der i den Rechning. Paa hvilken Tid Folk holdt op med at begrave
desv. Døde paa disse Kirkegaarde, kan der ikke findes nogetom. Den
Omstændighed, at der ved Gravkastning paa Brande Kirkegaard, fram
kommes Skeleddale overalt, viser imidlertid, at Pladsen er blevet brugt
til Begravelse lang Tid — Stendige eller andet Hegn omkring
Sommerby Kirkegaard er helt forsvundet. Den dyrkede Mark findes
helt indtil Kirkegaardsgrunden. Folk paa Stedet mener at kunne paa-
førage et Sted i en lille Nærlæbsplantage nord for Kirken, hvortil
Kirkegaarden har noget. Hvis dette er rigtigt, har den været endog
betydelig større end den ret store Kirkegaard i Brande. For Bran-
de Kirke byggedes, og før den gamle Kirkegaard blev gennet, kan
de Gravtræs tydelig ses derafledes.

760m Øst.

Kirkens Grundplan.

Tornby Kirke.

Kirkens hele Længde udvendig
var 19,47 m. - Skibets Brede
udvendig 7,20 m. - Korets Brede
udvendig 7,60 m. Muryt-
kelsen i Grunden var ca 1,25 m.
Grunden var overalt lagt i
samme Dybde med h. ca 1.
m. under den oprindelige
Jord Overflade. Under Kir-
ken var lagt samme Grund
som undet de ørige Mure.
og undet Væggrunden mel-
lem Kor og Skib var der tre
Grave, dækkede med et bil-
ligne Kampesten, hvoraf
den midterste længde var
ca 1/3 m. Bredde salm og Syb-
kel var 1/2 m. De andet to
Plan var noget mindre.
Under Planene lå henomal-
rende Skeledebælt. Der var
ingen Restar af Hester, hvorun
af Plan eller fra, men nogle
lille ca 8 cm lange med ene-
dode Hoveder. På Kirkens syd-
side tab ind mod Grunden fast
les haest ved Skibstæle og Kors-
skalleval 3 Personer; ingen Ki-
steler, men Restar af Fem.
På Kirkens Sydsidde var der
ligeledes Restar af 2. Groeve.

Tømmerby Kirke laa paa et Bakkedrag omkring 2 km Nord-
vest for det nuværende Tømmerby. Mod Vest og Nord for Kirkeens Plads
er der store højliggende Moser og lidt langere ude i samme Retning -
gerhver them Sogns højeste Punkt med Hjortsballe Baarnehøj sig om-
kring 2 km Nord for den gamle Kirkeplads. Mod Øst fra Kirkestedet
er der et skønt Udsyn mod Øst, hvor lidt af Mossø øgnes tilbage
gennem de gamle Klostersleder: Ærø og Vissing Kloster - Maaske har
der været noget Forbindelse mellem disse Kloster og Kirkerne i Syd,
Ærø og Tømmerby. Talt Fald har Ærø Kloster ejet Jordegoder i
them Sogns sydligste Del.

Brande Kirkes Beliggenhed ved Randen af et Sted, hvor
them Sogns bøgede Bakkeland begyndes at skræne gevint ud
mod store Fladerad Vestjylland til i Forbindelse med de Flader,
hvorpaa Møklev og dels ^{*Boskov} ligge og med Torpby-
en Lebstrup dannet en nogenlunde afgrænsel. Del af them Sogn
med Slove mod Syd og Fogstrup og Ørret og med Skovstræk-
ninger mod Vest i Hollund. Slove, der i vor Tid er forsvund-
ne, og Landflugsstrækninger i Lebstrup Sande kom til at
danne en Slags Grænse mod Vest.

Den lange Dal fra Karbolunde i Vest og hen mod Ærø i Øst
med Bøkket, Brande og Hjortsballe paa den ene Side og Logager
Gjessø og Rudstrup paa den anden har yderhav været skovbe-
vokset paa begge Sider og deles Vestersognet i en nordlig og
sydlig Del. Den nordlige Del deles ved Thorso, Jenshus og Tøn-
derholme saaledes, at Virklund til dels stilles derfra som en
Del af Sognet for sig selv.

Disse trægodsninger kunne synes at pege i Retning af

* Blev tidligere altid skrevet: Boskov.

hvilke Dele af Them Sogn, der i Middelalderen har hørt til
Kirkerne og dannet Sogne for Sommerby, Brander og Virk-
lund. — Sagnene besætter om Gysselkongen, der boede i Thom-
Konghus i Vesterskovene. Han kæmpede med Hardsyssel-
kongen Syd i Sognet, hvor Loverkongen sad paa Kongsholm
og Dronningin paa Dronningholm. Her er allsaa tale om
en Flags Deling af Them Sogn. — Det er sandsynlig vidste-
se Sagn, der i Pontoppidans Historie fra Aaret 1768 føres tilbage
til en Indberetning fra Provsten Olef Grönbeck i Them fra
Aaret 1623 og hvori meldes følgende:

"I Them Sogn ligger et stort Bjerg af hvilket man kan over-
se mange Hovede og Skove, og hvorpaa har været en Barn
oprettet i Slipper Clemens sed. Ved samme Bjerg skal have
staaet et stort Feltslag mellem tvende Krigshære, som
havde lejret sig paa hver sin Side Bjerged, og var enda
da at se Kendetegn af Skanser og Grøfter, ligesom og
paa Valsledet blev opplojet Vaaben og adskillige Krigs-
redskaber. Lidet sørden desfra ligger et andet Bjerg i
Toustrup Hede kaldet Kongens Bjerg. Men et Sly ikke
Østen desfra i en Flod laa tvende Banks, kaldede
Kongens Holm og Dronningens Holm, om hvilke sigeres,
at Kongen og Dronningen des skulle haft deres Sæde —
— imedens Flaget har staet. — —".

I Virklund var der i Slutningen af Middelalderen en Hoved-
gaard, der tilligenned en Hovedgaard i Hedegaard blev skødet
i Aaret 1391 af Anders Opsen Hvide til Skarhuse Domkirke.
Maa ske har Virklund Gaarden været en Del af af det Viske-
elles befaste dæmning, hvorfra det nuværende Virklund
Skoleidt Grawland i. Herredsbogen

har hentet sit Navn. Kirken har da sineligvis voeret knyttet til
Gården og måske været en Del af denne. Folkemindet beret-
ter, at Kirkens Virklund blev belynt af Tøsten i Linnaa og
fængslet det Sted hvor han fængede sig over Søen, alltsaaen,
naar han færdede imellem Linnaa og Virklund.

Det vides ikke noget om Høn, da Brugen af Kirkene
i Virklund, Brænde og Tommerby hørte op. Grev Gerds
Mædeat regere paa i Jylland gik ud over en Del Kirker, saa
de blev nedlagte. I den sorte Dods Sid under Valdemar
Atterdag Regning uddelte flere Steder saa store Dele af
Befolknningen, at des ingen Brug blev for Kirke, saa at
adskillige Kirker henvist komme og som Folgederaf hær-
lig forfaldt og blev til Ruiner. På Reformations tiden
blev en Del Kirkes nedlagt. I Forfalds tiden omkring da
1600 da Kirkene ofte blev belynt inde fra Slætternes
Hovedkirker, og det dannede gik som det kunde, hvor
noget Kirke til at staa ubrugt, og da Reformationen
inførtes, kunde des ikke skaffes Præster til alle Kirker,
og derfor blev des nedlagt Kirker høst og høst. Folke-
mindet beretter følgende om Nedlæggelsen af de tre Kir-
ker i Them Logn: Herrmanden paa Dynes, var Husbonde
for Them Logn. Han kalde Føllene sammen og fore-
lagde disse de Bevælg heder, der var forbundet med
at vedligeholde 4 Kirker og holde Præster der til. Han
bad dem velge imellem at oprettholde Kirken i Them
og holde en Præst der — og nedlægge de andre Kirker
eller at oprettholde de 4 Kirker med Præster der til.

Folkene gik da ind paa at blive ved den ene Kirke og
ophoie med Brugen af de andre tre.*

Det synes at være et gammelt mindre om, at Brandede Kirke
var engang i gammel Tid blev ødelagt af Brand, og da Kirken
nu var blev opbygget paa den nuværende. Kirkes Bygning blev
paa bygget, førstledes forskullede Restes af fra vederde in-
de Kirkes tider. Disse Restes kan dog meget vel være fra en
kommer paa anden Maade end ved, at Kirken var brandt.
Slednaonet Brandede er vel nok årsagen til, at Folk har
ment, at Kirken i sin Tid er brandt.

Den foran angivne Kancelliakirkeby fra 1592 og Præster
indeværingen fra 1661 godtgør, at Kirken i Timmerby og
Brande ikke har været i Brug siden Middelalderen i Helsing,
eller siden Reformationen i 1536.

Thenn Kirke er opbyggt fra først af noget stime end Kir-
ke har været i Timmerby og Brandede, nemlig ca 400 lan-
ges og lidt videre. Før Kirkeruinen i Timmerby blev opbyg-
get i December 1943 blev der foretaget en nojagtig Opræs-
sing af Grundetra, hvori Resultat findes foranstaaende. Desvæ-
relle blev det godtgjort, at de gamle Kirker i Brandede og Timme-
rby har været ret nojagtigt lige store, hvad Længde og Brede
angaaer. — Ved Vestenden udenfor Længavlen paa Brandede Kir-
kenin laa før Oprydnningen en stor Bunke af Murkalk og van-
Hampsten, hvorfra findes Anhedsring foran den vestlige End-
gang til den nuværende Kirke; hvorvidt dette hiedværk et eller
Tærn-maaske trappedaam eller lignende, blev — saa vedt
vi des ikke underligt.

* Fortalt af Vorfatteren Johan Skjoldborg paa en Dynastfest.

Da Kirkestedet i Sommerby blev opryddet, viste det sig at Kirken havde været betydelig større end antaget. Kirketomten henlæs som en overalt grasklædt, omkring en Meter høj Jordforhøjning, som mente sat angive Kirkens Højrelse. Denne viste sig være Kirkeskibets Del. Korsets Sted var udenfor mod Øst, hvor Jorden for langst var opdyrket, men Grunden var fuldstændig tydelig. Kirkerne i Sommerby og Brænde har været gennem Landbykirker uden Hornunding og for Sommerby Kirkes Vedkommende uden Faarø. Om Brænde Kirke har haft noget i Retning af Faarø måa staa her.

Virklund Kirke skal være helt opbrudt og dens Plads opdyrket. Muligvis kan der dog findes - i allfald lidt af dens Grundsten. Tidlig Udgave af Trap saaer, at den har været 50 Fod lang (15,3 m), altsaa noget mindre end de andre Kirker i Hem Sogn. Den har været uden Faarø, og det hedder om den, at den har været opbyggt væsentlig af bl., hvilket vil sige, at den har været opført af Limonitkandsten, som findes flere Steder i Egens, karakteristisk ved sin brune Farve og saaværd lignende bl. Ved Silkeborg findes et lille Renbrud af denne Landssten nær Gudenåens høje Broel malem Langsø og Lombardbroerne ved Næsge Åen.

At en Del af de tilhugne Kampesten, hvoraf Brænde Kirke har været opbyggt, er ført til Silkeborg og brugte til Opbyggelsen af det Glenshus, hvis Keldere endnu kan ses af de sparsomme Reste, der er tilbage af Silkeborg Slot - er i og for sig broligt note. - De van Kampesten, hvoraf Kirkens Murens Indreside har bestaaet, findes nu i Grunden og Sokkelens af den nyopførte Kirke, men nogen Haavisning

af, hvor de tilhugne Kirkesten nu kan findes er næppe muligt. — Noget anderledes forholder det sig med Sommerby Kirkes tilhugne Sten. En Del af disse er blevne henteede og brugte som Grundsten og Trappester i Huse og Gaarde i Egner, og deriblandt Sten af et Par Stens Langden. En Del tilhugne Sten af Kirkeminde blev ført til Salten og brugt af Fr. Møller, da han opbygde Lovenholt i 1844. — I Svinehuset i denne Gaard saa vel som ogsaa andet Sted i Gaarden. — Da Birkedal Nilsen og Laurids Nilsen købte Lovenholt og der inddækkede en Højskole blev Svinehuset og anden Bygning nedbrudt. Et stort Hus blev derefter opbyggt til Gymnasiskog Foredragsaal. Her blev de tilhugne Kampesten brugte, dels som Grundsten og dels kløvede og ites slagne og derefter brugte til Opbyggelse af Højskoleure. — Det var da glemt, hvor Kvaderstenene var komme fra. — Birkedal Nilsen og Laurids Nilsen har meddelt, at de mente, Steinerne var Trappetrin, og at de ikke forstod, hvor slige Trapper kunde have været.

Nogle få af tilhugne Kampesten fra Sommerby Kirke findtes ved Gaarden Kirkeminde i Sommerby.

Saa det Sted, hvor Kirken Altersplads i Koret har været erdet Planen at rejse nogle Sten af den gamle Kirke og der i blandt den største Sten, der ligger over Graven under Korbuens — som et Minde om Middelalderens Sommerby Kirke.